

Rendhagyó kötetet adunk át a tisztelt Olvasónak.

A folklorisztika másfél évszázadon át tételesen megfogalmazva vagy hallgatólagosan az orálitással azonosította a folklórt, az írást pedig a magaskultúrához rendelte hozzá. Ezért szinte az utóbbi évekig nem történtek olyan kutatások, amelyek e konvenciót félretéve a folklór és az írás, írásbeliség viszonyára rákérdeztek volna.

Az orális műszó újraértelmezésének szükségessége először azon az 1969-es budapesti nemzetközi szimpozionon fogalmazódott meg, amelynek anyaga *A szájhagyományozás törvényszerűségei* címmel jelent meg nyomtatásban. Egyik hozzászóló az írott és szóbeli folklór osztatlan egysége mellett érvelt. Szövegéből idézünk néhány gondolatot: „Fel kell hagyni a szóbeliség terminussal. (...) Az írásbeliség nem befolyásolja a folklór variabilitását. (...) Szakítanunk kell a szóbeliséggel, amely az autentikussággal, a kifejezés autentikus voltával csak látszólag rendelkezik, bár azt meg kell engednünk, hogy a mese, legenda stb. szóbeli jelenség, de ez a minőségük csak külső formája annak, ami mögötte rejtőzik. Másszóval, a leírt szöveg, az írásbeliség ténye nem képes arra, hogy gyengítse – ha megengedik ezt a barbár kifejezést – a szöveg folkloricitását, és az írásbeliség nem képes megátolni a variálódást. El kell ismernünk, hogy szóbeliség helyett olyan tényezőről van szó, amely általános, s amely jellemzi a folklórt, minden népi műfajt, és amelyet sajátos gondolkodás irányít.”¹

Az bizonyos, hogy mind a szóbeliség, mind az írásbeliség egyidejűleg jelen van mind a hivatalos (magas), mind – immár néhány évszázada – a népi kultúrában. S bár koronként-kultúránként a szóbeliség az írástól való elrekesztettség, a társadalmi-kulturális diszkrimináció következményeként is értelmezhető, a szóbeliség és az írásbeliség közötti különbség csupán társadalmi paraméterekkel nem írható le.²

Az írás, mint technika ismerete – írja 1912-ben Nietzsche – még nem feltétlenül termel írott kultúrát.³ Az írásban rejlő potencialitások akkor szabadulnak fel, amikor általa egy más szellemi beállítódottság, a tartalomsszervezés más elve, grammatikája, az egymással írásban „beszélők” szerepének és viszonyának átszerveződése alakul ki.

Szimbólumokat, archetipusokat keressünk? Nem nehéz magunk elé képzelnünk Krisztus szétküldött tanítványait, a középkori egyetemekre tömegesen vándorló diákokat, a hol tanítót, hol pedig tanítványt kereső mágusokat, alkimistákat, hogy megértsük a mester-tanítvány élő kontaktusának fontosságát. A szó az emberrel azonosul, a szó átadása fizikai kontaktust igényel. A tanítás (a tartalom) egy része nem verbálisan közvetítődik, a szöveg pedig az interakció függvényében szerveződik és zárul le. A narratív

szintaxis⁴ a kontextushoz igazodik, és ami nem lényegtelen: a fülnek szól. Az üzenetet az akusztika közvetíti. (Ennek a kultúrának a teljes értékű szimbóluma Homérosz, a vak poéta.) Az orális úton terjedő tudás megőrzésének egyetlen formája a memorizálás. A tudásrögzítés, a tudástárolás módozatai alkotják a mnemotechnikát.⁵

Az orális és az írott kultúra határán az új idők képviselőjeként Platón és Márkot látjuk.⁶ A tömeg, a hallgatóság eltűnik mellőlük, töprengve hajolnak a papír fölé. A szó akusztikáját veszti, spiritualizálódik. Az igazi szimbólum már nem az alkotó, hanem a végtermék, a Könyv. Anyagi formája van, ezáltal láthatóvá teszi a szót, az üzenetet. Mi mindennel jár együtt ez a változás? Az író-olvasó közötti bármilyen idő- és térbeli távolság áthidalható. Az ember megszabadul a memorizálás kényszerétől, ez pedig a gondolkodást szabadítja fel.⁷ A szerző felszabadul az interakció itt és most normái alól: önmagát fedezi fel, az írás számára szellemi zarándoklás.⁸ Ezt követi a szöveg átminősülése, absztraktá válása. Az absztrakt szaknyelv pedig kihát az eszmék szerkezetére.⁹ A gondolat arra kényszerül, hogy önmagát időtlen időig érthetővé tegye, ez pedig megszerkesztett, lezárt szövegben lehetséges. A materializálódott, datálható gondolkodás, kommunikáció pedig a kultúra történeti dimenzióját nyitja meg.¹⁰ A könyvespolcon elhelyezett könyvek lehetővé teszik a jelentések kölcsönhatását, megsokszorozódását.¹¹ Ennek az állapotnak a metaforája – mondja Havelock – már nem a hallás, hanem a látás.¹² Ezt bizonyítják az igazságosság, intellektus jelentésmezéjét megnevező olyan szavaink, mint *élelslátás*, *fényt vet valamire*, *megvilágít*, *meglát* stb.

A századelő ábécéskönyveinek *Úr ír* példamondata azt a, hellyel-közzel napjainkban is élő előítéletet tartalmazza, miszerint az írni-olvasni tudás privilégium volt. A szabad idejét olvasással töltő fiút Arany János versében is papi pályára „predestinálják”:

*Olvass a nagyobbik nem ügyelve másra:
E fiúból pap lesz, akárki meglássza.*

Az előítéletek mögött valós történeti, kultúrtörténeti tények húzódnak. Az írás mint civilizatorikus eszköz mind az emberiség, mind az egyén fejlődésében másodlagos a beszédhez viszonyítva. Hiánya és jelenléte eltérő kultúrákat, illetve társadalmi szerepeket eredményezett.

A mitológiák és a vallások által égi eredetűnek tartott írás hosszú időn át az ezoterikus kultúra részeként a kevesek tulajdona maradt. Ezt az állapotot jellemezte Jakó Zsigmond így módon: „A latin írás a népvándorlás után századokon át mint a megörökítés csodás művelete a papok kizárólagos tudománya maradt Európa-szerte. Mindaddig, amíg az írás nem nyerte el mai értelmét, azaz nem vált az emberek közötti érintkezésnek az élőszóval egyenrangú eszközévé, hanem többé-kevésbé ünnepélyes és rendkívüli

aktusnak számított a társadalom szemében, addig az írástudás, ha fokozatosan lazuló szálakkal is, de valami módon állandó kapcsolatban állott a klérussal.”¹³

Az alfabetizálódás hosszas és bonyolult folyamat. Foka, mértéke eltérő a különböző társadalmi rétegekben, nemeknél, felekezetekben, régiókban. A feudális államban a kancellária, a nemesség, a polgári államban a bürokrácia, a polgárság sajátítja ki. Természetesen a felekezetek közül a protestáns vallás járt az élen, ezt követte a katolikus; ortodox vidéken a 18. században a szóbeliség szerepe változatlanul nagy maradt.¹⁴ A férfiak számára a 20. századig mindenütt hamarabb volt hozzáférhető az írás.

E folyamat Magyarországon a következő állomásokon haladt előre: az egyházi kultúra átvétele, az írott egyházi kultúra kialakulása, az írott kultúra laicizálódása, az írott világi kultúra megjelenése, az iskolakezdeményezésektől az oktatási reformig.

Itt most nem célunk az oktatás történetének részletesebb bemutatása.¹⁵ Hogy e folyamat eredménnyel járt, azt kisebb mértékben határozták meg a felvilágosult népnevelők és honatyák. A döntő szerep az íráshasználattal elkerülhetetlenségére esett. A 18. századtól okiratokkal kellett bizonyítani a tulajdonjogot és annak átruházását, a társadalmi státust. A jobbágyfelszabadítás intenzívvé tette a parasztságnak a hivatalokkal való kapcsolatát. A kapitalista közigazgatás megszervezése serkentően hatott az iratgyártásra és -használatra.¹⁶ A társadalom mobilitásának növekedése szintén az írás használatát teszi szükségessé. A történész állapítja meg: „Az iskolahálózat ott sűrűsödik, s az alfabetizmus is ott emelkedik, ahol – a nagy közlekedési utak mentén – a parasztság bekapcsolódik az árutermelésbe, piacra jár, kuppekedik, ad és vesz, amihez már tudni kell írni és olvasni meg számolni. Nem véletlen tehát, hogy a nyugati határszél (Sopron, Moson) és Komárom, Esztergom, Pest megye, a Duna mente ugrik a statisztika alapján: itt volt a legfejlettebb az árutermelés és a kereskedés.”¹⁷

A 20. századi ember számára meglepő ugyan, ám így igaz, hogy az írni- és olvasni tudás nem párhuzamosan fejlődött. A magyar parasztság előbb olvasta a bibliát, mintsem nevével leírni tudta volna. A biblia mellett a tömegkultúra három nyomtatványtípusa, a hírvers, a ponyva és a kalendárium lesz a magyar nép olvasmánya.

A 17. század közepétől a búcsúk, a vásárok attrakciója a hírvers (paraszti nevén krónika) és annak árusítása.¹⁸ Szerzője a legfrissebb szenzációkat versbe foglalta. Az árus vagy felesége énekelve reklámozta. Terjedelmes első része egy eseményt írt le, a rövidebb befejezés pedig szubjektív reflexiókat tartalmazott.¹⁹ Hagyományát az első világháború számolta fel.

A 15. században megjelent kalendárium Magyarországon a 16. század első felében kezd hódítani. A 16–17. században először a művelt olvasók, a nemesi, később a kismemesi réteg olvasmánya lesz, az ismeretterjesztést és a szórakoztatást egyaránt szolgálja. A 18. századtól már általános érdekfő-

dés kielégítését tűzi ki céljául²⁰, s sikerül is a „század legkeresettebb könyvévé válnia.”²¹ Virágkora a 19. századra, annak 20–70-es éveire tehető. E korszakról jegyezte meg Kőváry László: „Korunk a naptárirodalmat egész méltóságra emelte.”

A néphez szóló populáris kultúra másik nagy műfaja a ponyva. Akárcsak a kalendárium, nem frói, hanem kiadói vállalkozás, amely az eladhatóságot tartotta szem előtt. Ennek tulajdoníthatóan az eltelt néhány évszázad alatt folyamatosan frissnek, aktuálisnak tudott megmaradni.

Divatját egy cenzúra-rendelet indította el. 1570-ben Méliusz Pétert, 1572-ben Heltai Gáspárt tiltották el vallásos tárgyú könyvek megjelentetésétől. Ennek következtében előbb Debrecenben, majd Kolozsvárt és rendre minden nyomdában füzetes nyomtatványok kezdtek készülni. Volt közöttük bibliai verses história, allegorikus moralitás, mesterségdicséret, szép-história, mese és monda, átdolgozott műköltői alkotás, férfi-, nő-, anyósparódia, azaz minden, ami akár a kíváncsiságot, akár a szenzációéhséget, akár a vallásos, erkölcsi vagy társadalmi érzékenységet fel tudta csigáznai.²²

A lehetséges következtetések összefoglalásaképp hadd idézzük Ortutay Gyula szavait: „Az írásbeliség és a szóbeliség interferálása szinte kezdettől fogva megjelenik, szinte amióta adataink vannak egyáltalán az írásbeliség léteire. Az írásbeliség ténye maga rögtön egy osztályt, egy elkülönült réteget terem, amelyet mágikus hatalommal ruház föl. Szinte ezektől az első pillanatoktól kezdve az írásbeli és a szóbeli kultúra között állandó a kontaktus, az ütközés, a konfliktus.”²³

Az olvasás gyökeresen átformálta a magyar parasztság idő- és térszemléletét, történelmi tudatát, világszemléletét, s kihatott társadalmi tudatára, sőt érzelmi életére is.

Az írás és az olvasás lassan állandósul a parasztság életében. Az esti, téli, ünnepnapra beszélgetések keretét lassan kitölti a felolvasás, az olvasmányélmények megbeszélése.²⁴ A gazda feljegyzést készít az időjárásról, gazdasági ténykedéséről, az árfolyamokról²⁵, személyes életútjáról²⁶. A katonák verses szerelmi levelet írnak, másolnak, férfiak, nők füzetbe jegyzik népdal-, nőta-, imatudásukat, gyógyászati javallataikat.²⁷ Írott formában készülnek a falutörvények, a perefernumlevelek, pásztorszerződéses, végrendeletek.²⁸

Az írás a népi kultúrában a legkülönbözőbb funkciókat tölti be. Megőrökít, tudósít, hitelesít, varázsol, viszonyokat, jogviszonyokat szabályoz, díszít, eligazít, részt vesz az élettér kialakításában. Az írás mint aktus gyakran ünnepi rítus része (eskü aláírása, fénykép dedikálása).²⁹ Az írásszokások, technikák, írásmódok és stílusok, műfajok, akárcsak az írott szöveg sorsának, használatának vizsgálata mind-mind közelebb visz annak megértéséhez, hogyan épült be az írás a magyar népi kultúrába.³⁰

Hogy a köztudatban a folklór – oralitás fogalmak egymáshoz tapadtak, talán a múlt században indult feltárási munkának az oralitásra való összpontosításával magyarázható. A *Vadrózsák* gyűjteményének műfajszerke-

zete közel egy évszázadon át meghatározta a kutatás tárgyát. E kijelentésben a látszat ellenére nem lappang vád Kriza János nemzedéke irányában. Hiszen tudjuk, hogy a népi társadalom főleg az utóbbi száz év során vált írástudóvá és olvasóvá, illetve a 19. században a ballada, a népmese, a monda stb. műfaja még élő, általánosan ismert volt.

Az írás, az írott szöveg térhódítását látva a múlt század folkloristái a kiszoruló orális hagyományok összegyűjtését tartották sürgetőnek. „A mint a könyv és lapirodalom nagyobb-nagyobb hódítást tesz a nép alsóbb rétegeiben, a szerint fog az élő hagyomány, monda, mese, sőt az eredeti népdal is mind gyébrebb és apróbb szigetekre szorulni, lenézés és neveltség tárgya lenni” – írja Arany László és Gyulai Pál a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* I. kötetének előszavában (1872). Habár néhány forrásközlés (Kriza János, Erdélyi János, Merényi László, Ipolyi Arnold) szót sem ejt írott szövegekről, ezek feljegyzésének mégis mintegy 150 éves múltja van. A Győri Közlöny 1858-ban sírferliratot közöl, a Hazánk s a Külföld 1868-ban sziklafelíratot, a Századok pedig indulásától kezdve szisztematikusan tárja fel a paleográfiai hagyatékot (harang-, bútorfeliratok, misszilisek, levéltárak anyaga stb.).

A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* III. kötete (Kriza János – Orbán Balázs – Benedek Elek – Sebesi Jób: *Székelyföldi gyűjtés*. Bp. 1882) az első „akadémiai” közlemény, amely, bár elvi kérdéssé nem alakítja, de folkloriként kezeli az írást. A Lakodalmi versek, rigmusok, köszöntők fejezet jegyzetében olvassuk: „E versek nagyrészt régi iskolamesterek művei, a kik a rég(!) népszokás komoly és tréfás mozzanatait versekbe foglalták, mely nemzedékről nemzedékre száll, de toldást és változatot nyer néha magától a néptől is”.

A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* VII. kötete (Mailand Oszkár: *Székelyföldi gyűjtés*. Bp. 1905) Egy levél versben fejezete szintén írott szöveget rejt. A hozzá fűzött jegyzetből tudjuk meg, hogy a verses levél írása „általános szokás”: „Álljon itt e levél, mintegy mutatványul. Általános szokás, hogy a székely legény, leány versben írta meg szerelmes leveleit. E levelek szerkezetében nem sok a változatosság, de írójuk tehetsége szerint változik tartalmuk. Érdekesek és becsesek, mert írójuk jobbára reminiscentiákból dolgozik, azaz a népdalköltészetből meríti gondolatait, noha egy-egy új szép gondolat is simul az ismert gondolathoz. A nép fia, leánya természetesen a lehető legszebben igyekszik kifejezni érzelmeit s így a népdalok szebb részleteit szövi be leveleibe; ezért gyűjtenünk kell őket, mert sok, másutt már meg nem található népdalrészletekben gazdagok”.

Mindezek ellenére a kezdetek gyűjtési modellje állandósult, őrződött meg a 20. század során. A gyűjtés a történelmi, társadalmi, gazdálkodási változásoknak a folklorra gyakorolt hatását csupán a hagyományos paraszti kultúra elsorvadásában regisztrálta, s az e változások miatt megjelent új jelenségeket figyelmen kívül hagyta.

A Kriza János Néprajzi Társaság 1995-ben szervezett konferenciát *Írás, írott kultúra, népi kultúra* címmel. A jelen kötetben található írások egy ré-

sze arra az alkalomra készült. Továbbiakat pedig az akkor elhangzottak ihlettek. E sor a témát kutató szakemberek közlésre átadott kézírataival egészül ki.

A szerzők különböző módszerekkel, szándékokkal, olykor sajátos terminológiát használva közelítene a közös témához. A sokszínűség, a változatoság, reméljük, hasznára válik a kötetnek. Ez kényszerít arra, hogy a legáltalábbi tényeket, példákat próbáljuk meg egyazon koordinátára felfűzni. A témáról való hosszadalmasabb diskurzus pedig a terminológia egységesülését is magával hozza majd.

Szokatlannak tűnik, hogy a paraszti kéziratok, a faragott kapuk feliratai, a gépelt lakodalmi rigmusok, a nyomtatott gyászjelentők, a számítógépes levél egyazon gondolatsorba kerül? Ha igen, a kötet feladatának tartjuk, hogy ezáltal is a kultúra egységére, állandó megújulására hívja fel a figyelmet.

Keszeg Vilmos

JEGYZETEK

1. Voigt 1974,73.
2. A kérdés valójában ilyen társadalomtörténeti vonatkozásokkal is rendelkezik. Az írás Egyiptomtól a 15. századi humanista kancellárián át napjainkig hatalmi eszköz is volt. Korai időkben az írást rabszolgák végezték. A hatalom írott formában rendelkezett, írta elő az érvényben lévő normákat. Martin 1996, V–XIII. Az írást a társadalmi elit számára fenntartott iskolákban lehetett elsajátítani. 1900-ban az iskolakötelezettség törvényének tárgyalásakor a Katholikus Szemle így foglalt állást e kérdésben: „Az iskolakényszer túllő e célon és a népiskolának előírt tantárgyhalmaza még inkább. Fennforog-e annak szükségessége, hogy az a jövőendő munkás, paraszt, szolga hat-hét éven keresztül az iskola porát nyelje, botanikai, teológiai, fizikai, történeti kotyvasztékkal töltse el fejét csak azért, hogy ismét elfelejtsen mindent (...) Mi csodálni való van azon, hogy a gyermekek, akiket 12-13 éves korukig mindenféle úri dolgokkal traktálnak, fáznak majd a kétkézi munkától, uraknak képzelik magukat, nagyobbaknak, semhogy annakidején elégedett munkások, boldog szolgák vagy szolgálóleányok legyenek.” Idézi Ortutay 1962.
3. Nietzsche 1998, 28.
4. Havelock, 1998 a, 70.
5. Goody – Watt 1998, 116.
6. Havelock 1998 a 83, Ong 1998 a, 143.
7. Havelock 1998 a, 83.
8. Martin 1996, XVI.
9. Goody 1998, 192
10. Goody – Watt 1998,120.

11. Ong 1998 b, 261–264.
12. Havelock 1998 a, 77.
13. Jakó 1976, 27.
14. Burke 1991, 293–294.
15. Irodalma: Jakó 1956, Ortutay 1962, Mészáros 1972, Balogh 1976, 1985. Benda 1976, Fügedi 1981, Tóth 1994 a, b, 1996, Pál 1995.
16. Sz. Bányai 1973, 162.
17. Idézi Takács 1979, 361.
18. Takács 1981, 381–397, Pogány 1978, 82–92.
19. Taács 1951, 12–14.
20. Gellériné 1974.
21. Szelestei 1988, Dukkon 1988.
22. Pogány 1978.
23. Ortutay 1974, 100.
24. Szabó 1981.
25. Mohay 1994.
26. Gyenis 1965, Igaz 1979, Hoppál – Küllős 1972, Hoppál – Küllős – Manga 1974, Küllős 1988.
27. Szabó T. 1934, 1941, Pesovár 1957, Ujváry 1960, 1963, 1980, I. Sándor 1972, László 1943, Eckhardt 1951, Környeiné 1985.
28. Vajkai 1941, Imreh 1983, Kós 1977, Tárkánv Szűcs 1961.
29. Keszeg 1991, 1996, 1997.
30. Az utóbbi évek irodalmából: Horváth 1988, Küllős 1989, Verebélyi 1995.

IRODALOM

BALOGH István

1973 A parasztság művelődése a két világháború között. Bp.

BENDA Kálmán

1876 A felvilágosodás és a paraszti műveltség. Valóság. V. 54–61.

BURKE Peter

1991 Népi kultúra a kora újkori Európában. Bp.

DUKKON Ágnes

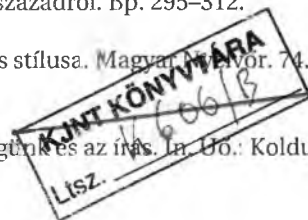
1988 A kalendáriumok művelődéstörténeti jelentőségéről a XVII–XVIII. század fordulójáig. In. Hopp L. – Küllős I. – Voigt V. (szerk.): A megváltozott hagyomány. Tanulmányok a XVIII. századról. Bp. 295–312.

ECKHARDT Sándor

1950 A legrégebbi parasztlevelek nyelve és stílusa. Magyar Nyelvőr. 74. 113–122.

FÜGEDI Erik

1981 Verba volant... Középkori nemességünk és az írás. In. Új.: Koldulóc barátok, polgárok, nemesek. Bp.

- GELLÉRINÉ IÁZAR Márta
1974 A magyarországi kalendáriumirodalom a kapitalizmus korában.
1850–1945. Előzmények, hipotézisek és módszerek a tömegkultúra egy
jellegzetes termékének vizsgálatához. Századok. 108. 1226–1254.
- GOODY, Jack
1998 Nyelv és írás. In. Nyíri K.–Szécsi G. (szerk.): Szóbeliség és írásbeli-
ség. Bp. 57–88.
- GOODY, Jack – WATT, Ian
1998 Az írásbeliség következményei. In. Nyíri K.–Szécsi G. (szerk.): Szó-
beliség és írásbeliség. Bp. 111–128.
- GYENIS Vilmos
1965 Emlékirat és parasztkrónika. ItK. 2. sz. 152–171.
- HAVELOCK, Eric A.
1998 a A görög igazságosság-fogalom: Homéroszi árnyvonalaitól a platóni
főszerepéig. In. Nyíri K.–Szécsi G. (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség.
Bp. 57–88.
1998 b Előszó Platónhoz. In. Nyíri K. – Szécsi G.(szerk.): Szóbeliség és
írásbeliség. 89–107.
- HOPPÁL M. – KÜLLŐS I.
1972 Parasztönéletrajzok – paraszti írásbeliség. Ethn. LXXXIII. 2–3. sz.
284–292.
- HOPPÁL M. – KÜLLŐS I. – MANGA J. (szerk.)
1974 „Emlékiül hagyom...” Önéletrások. Bp.
- HORVÁTH Sándor
1988 Az írásbeliség a gradisce-i horvátok népi kultúrájában. Folklor és
tradíció. V. Bp. 42–58.
- IGAZ Mária
1979 Gyüker család feljegyzései. Népr. Közl. XXII. 11–120.
- IMREH István
1983 A törvényhozó székely falu. Buk.
- JAKÓ Zsigmond
1956 A laikus írásbeliség kezdetei a középkori Erdélyben. Levéltári Hír-
adó. 2–3. sz. 14–27.
1976 A laikus írásbeliség kezdetei a középkori Erdélyben. In. Uő.: Írás,
könyv, értelmiség. Buk. 25–36.
- KESZEG Vilmos
1991 A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken.
Buk.
1996 Kelt levelem...Egy mezőszégi parasztasszony levelezése. Debrecen
1997 Írott szövegek, szövegtárgyak egy személy életterében. In. Péntek J.
(szerk.): Szöveg és stílus. (Kv.) 241–245.
- KÓS Károly
1977 Régi hozománylevelek Kézdivölgyéből. Művelődés XXX.1.sz.23.

KÖRNYEINÉ GAÁL Edit

1995 Az első világháború emlékei a népi kéziratos forrásokban és a szájhagyományban. Debrecen

KÜLLŐS Imola

1988 Élettörténet – önéletrajz. In. Magyar néprajz. V. Népköltészet. Bp. 259–266.

1989 Paraszti írásbeliség: a folklór új formái. In. Jankovics J. – Kősa L. – Nyerges J. – Seidler W. (szerk.): A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. I. Bp. – Wien. 281–291.

LÁSZLÓ Gyula

1943 Verses népi szerelmeslevelek. Termés. Ősz. 89–93.

MARTIN, Henri-Jean

1996 Histoire et devoirs de l'écrit. Paris

MÉSZÁROS István

1972 Népoktatásunk 1553–1777 között. Bp.

MOHAY Tamás

1994 Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolymelléken. Dissertationes Ethnographicae. 8. Bp.

NIETZSCHE, Friedrich

1998 A görög irodalom története. In. Nyíri K.–Szécsi G. (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. Bp.21–38.

ONG, Walter J.

1998 a A szöveg mint interpretáció. In. Nyíri K.–Szécsi G. (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. Bp.143–166.

1998 b Nyomtatás, tér és lezárás. In. Nyíri K. – Szécsi G. (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. Bp.245–268.

ORTUTAY Gyula

1962 Az iskolai nevelés szerepe a parasztságunk kultúrájában. Ethn. LXXIII. 497–511.

PÁL Judit

1995 Székelyföldi írástudás. Hargita Népe. 1995. XII. 8.

PESOVÁR Ferenc

1957 Kéziratos daloskönyv 1827-ből. Népr. Közl. II. 3–4.

POGÁNY Péter

1978 A magyar ponyva tüköre. Bp.

SÁNDOR I. Ildikó

1972 Népi kéziratos könyv 1947-ből. Studia Comitatus. 1. Szentendre. 185–218.

SZABÓ László

1981 A paraszti olvasás és a folklór. Folklór, Társadalom, Művészet. 7. Bp. 31–59.

SZABÓ T. Attila

1934 Kézírtos énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI–XIX. században. Zaláu-Zilah

1941 Újabb adatok és pótlások kézíratos énekeskönyveink és verses kézírataink könyvészetéhez. Erdélyi Tudományos Füzetek. 123. Kv.

SZELESTEI Nagy László

1988 Kalendáriumok a XVIII. századi Magyarországon. In. Hopp L.–Küllös I.–Voigt V. (szerk.): A megváltozott hagyomány. Tanulmányok a XVIII. századról. Bp. 313–362.

TAKÁCS Lajos

1979 A paraszti írásbeliség XVII. századi történetéhez. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei. XXXI. 3–4. sz. 361–369.

1981 Paraszti törtériköltészet. In. Magyar néprajz. V. Népköltészet. Bp. 381–397.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1961 Vásárhelyi testamentumok. Bp.

TÓTH István György

1994 Az írás a paraszti kultúrában a 17–18. században. In. Kisbán Eszter (szerk.): Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás. Bp. 9–15.

1994 Íráshasználat és szóbeliség a paraszti földforgalomban a 17–18. századi Nyugat-Dunántúlon. In. Faragó Tamás (szerk.): Város és társadalom a XVII–XVIII. században. Studia Miskolcinsensia I. Miskolc. 49–60.

1996 Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp.

UJVÁRY Zoltán

1960 Népi kézíratos verseskönyveink. Műv. Hagy. I–II. 11–143.

1963 Tasnádi Lajos botpaládi kézíratos könyve. Józsa András Múzeum Évkönyve. III. Nyíregyháza. 155–174.

1980 Népköltészet és irodalom népi kézíratos könyvekben. In. Uő. Népszokás és népköltészet. Debrecen. 425–461.

1980 Imádság-travesztiák. In. Uő. Népszokás és népköltészet. Debrecen. 599–621.

VAJKAI Aurél

1941 Hiedelmek egy kézíratos orvosló könyvben. Ethn. LII. 111–117.

VEREBÉLYI Kincső

1995 A szépírástól a képirásig. Jegyzetek a magyar népi grafika válfajairól. NK–NT. XVIII. 205–234.

VOIGT Vilmos (szerk.)

1974 A szájhagyományozás törvényszerűségei. Nemzetközi szimpozion Budapesten. Bp.